

ՋՈՆ ԱՀՄԱՐԱՆՅԱՆ

ԱՐԲԱՀԱՄԻ ՏՈՀՄԸ ԵՎ ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՄԻՋԱԳԵՏԸ

Աշխարհի շատ ժողովուրդների պես հրեաների ծագման վերաբերյալ պահպանվել են տեղեկություններ Սուրբ Գրքում: Հարկ է նշել, որ ներկայումս մասնագետների կողմից օգտագործվող Աստվածաշունչը մեզ է հասել ոչ իր նախնական տեսքով, այլ որոշակիորեն ժամանակի ընթացքում դրա մեկնաբանների խմբագրումների արդյունք է: Դրանով էլ պայմանավորված են Սուրբ Գրքում հրեա ժողովրդի պատմության «նահապետական փուլի» վերաբերյալ առկա երբեմն հակասական տեղեկությունները:

Վաղուց ի վեր նկատվել էր, որ Աստվածաշնչի սկզբում պահպանվել են հրեաների՝ Իսրայել գաբա վերաբերյալ երեք ավանդույթներ (Sharpe, 1890: 1):

1) Հրեաների նախահայր Աբրահամի տոհմը Եփրատի հոսանքների շրջանում գտնվող քաղղեացիների երկրից սկզբում եկել էր Սիրիա, այնուհետև՝ Քանաան, բնակություն հաստատելով Հեբրոնի մոտ՝ ընդունելով այստեղ ապրող յսթերի գերիշխանությունը (Ծննդոց 12; 13): Քանաանից հետո հիշատակվում է Աբրահամի կարճատև բնակությունը Եգիպտոսում, սակայն, հմարավոր է, դա ուշ ժամանակների խմբագրում լինի:

2) Հրեաները նախապես բնակվել են Սիրիայում, այնուհետև գաղթել են և, հասնելով Հորդանան գետի ափերը, բաժանվել երկու խմբի: Առաջին խումբը Հակոբի գլխավորությամբ բնակություն է հաստատել Քանաանի հյուսիսում՝ Շեխեմի (= ժաման. Նաբլուս) մոտ (Ծննդոց 33.18), իսկ երկրորդը՝ Եսավի գլխավորությամբ գնացել է հարավ՝ Հերրոնից այն կողմ և բնակություն հաստատել Էդոմում՝ Սեիրի մոտ (Ծննդոց 36.8-9, Հետո 24.4):

3) Հետագայում, հյուսիսում բնակվող հրեաները շարժվել են հարավ, ուստի Ստորին Եգիպտոս (- Ննդոսի Դելտա - Հ.Ա.): Այստեղ նրանք հանդիպել են իրենց՝ց ավելի քառաքանիորք և հզոր քնակչության և ընդունել նրանց գերիշխանությունը: Հետո հրեաների սերունդներու Եգիպտոսից հեռացել են, Հորդանան գետի արևելյան ափին նպաստել են ա-

մորեյներին, որից հետո գնացել են Քանաանի հյուսիս: Այստեղ նրանք օգնել են իրենց ազգակիցներին՝ տեղացիների դեմ կռիվներում և դարձել Քանաանի տերերը:

Ինչպես տեսնում ենք, երեք տարբերակներն էլ միմյանց հետ շփման եզրեր ունեն՝ 1) իրեաները եկվոր են (Աբրահամը՝ քաղղեացիների երկրից, Հակոբը՝ Սիրիայից), 2) Քանաանից հետո շարժումը դեպի Եգիպտոս և վերադարձը Քանաան (Աբրահամը՝ կարճատև, Հակոբի տունը՝ մի քանի սերունդ տևողությամբ): Անհրաժեշտ ենք հասմարում նշել, որ բոլոր դեպքերում իրեաներն իրենց հասմարում էին ոչ տեղաբնիկ Քանաանում: Այսպես, Աստվածաշնչում ամենուրեք հիշատակվում են մեծաքանակ ժողովուրդներ և ցեղեր, որոնք ապրում էին Քանաանում մախբան մահապետների գաղթը այս երկիր: Դրանք էին՝ քանուսացիները, խեթերը, ամաբեյները, փերիզացիները, խևացիները, յեբուսացիները և այլք (Դասավորաց 3.1-6): Ոչ պակաս կարևոր է մաս այն տեղեկությունը, ըստ որի իրեաների և տեղացիների միջև, բացի առանձին դեպքերից, գոյություն ունեին հիմնականում բարիտրացիական հարաբերություններ. շատ են խառը ամուսնությունների մասին հիշատակությունները: Այսինքն, իրեական ցեղերը, Քանաան գալով, բնակություն են հաստատել տեղական ցեղերի հարևանությամբ, շփվելով վերջիններիս հետ:

Քանաանում իրեաների հայտնվելու եղանակի վերաբերյալ մախկնում գերիշխում էր նվաճման մասին տեսակետը, որը հենվում էր «մահապետական վտուխն» նվիրված հատվածներում նրանց և տեղացիների միջև վկայված բախումների հիշատակությունների վրա: Սակայն հետագայում մասնագետները որդեգրեցին ավելի իրատեսական դիրքորոշում, որը այսօր գրեթե համատարած ընդունելություն է գտել:

Այսպես, Ա.Ալտի և Մ.Նոտի կարծիքով (Alt, 1925; Noth, 1969 և այլն), իրեաները Քանաան են եկել ոչ որպես նվաճողներ, այլ խաղաղ ճանապարհով: Նրանք ամասնապահությամբ զբաղվող ցեղեր էին, որոնք բնակեցրել էին Քանաանի սակավաբնակ շրջանները: Այս ներթափանցումը ուղեկցվել էր տեղական նշանակության բախումներով, որը և հիմք է տվել իրեաների «Ելքի» մասին պատմությանը:

Վերոհիշյալ սխեմայից զգալիորեն շեղվել են Գ.Մենդենհալլ և այլք (Mendenhall, 1962; նաև Gottwald, 1979): Նրանք գտնում էին, որ իրեաները չէին եկել դրսից, այլ իրականում միշտ ապրել են Քանաանում: Այստեղի գյուղացիական բնակչությունը ապստամբել է իր տերերի դեմ և հեռացել երկրի ծայրամասային շրջաններ: Հետո նրանք հարաբերվել են անհնազանդ, ավազակային կենցաղ վարող *habiru*-ների հետ, որի արդյունքում էլ դրվել է վաղ իսրայելական հասարակության հիմքը:

Հրեաների նախահայր Աբրահամ մահապետի նախնական բնակության վայրի և ժամանակի վերաբերյալ Աստվածաշնչում հիշատակվող տեղեկությունների մեկնաբանության խնդիրը մասնագետների

ըրջանում վաղուց ի վեր թերևս առավել վիճահարույցներից է: Այս խնդիրները մեծաքանակ մասնագետների հետազոտության առարկա են դարձել և դեռ այսօր էլ շարունակում են մնալ ուշադրության կենտրոնում (Ainstworth, 1838: 152f.; Albright, 1921: 49ff.; 1922: 110ff.; 1924: 125ff.; 1926a: 231ff.; 1932; 1942: 33ff.; Böhl, 1924: 148ff.; Woolley, 1936; O'Callaghan, 1948: 119ff.; Biemson, 1978; Moorey, 1982; Isserlin, 1983: 85ff.; Gerber, 2001: 145ff. և այլն): Ուսումնասիրողները դեռևս ընդհանուր հայտարարի չեն եկել ոչ մեկի, ոչ էլ մյուսի հարցում:

Ավանդական տեսակետի համաձայն, որ բխում է Աստվածաշնչի տեղեկություններից (Ծննդոց 11.31), Աբրահամը ծագում էր հարավային Միջագետքից քաղղեական Ուր քաղաքից: Այնուհետև նա իր ընտանիքի հետ միասին գնացել է Հյուսիսային Միջագետքի Խստան քաղաք, որտեղից էլ՝ Քանաան:

Աստվածաշնչի երկու հատվածներում Խառանը հիշատակվում է որպես Աբրահամի՝ դեպի Քանաան ուղևորության մեկնակետ (Ծննդոց 11.32 և 12.5): Այստեղ էր ապրում Աբրահամի ազգական Լաբանը: Իսկ այլ հատվածներում Լաբանը տեղադրվում է Պաղդան-Արամում (Ծննդոց 25.20; 28.1-7; 31.18), ինչպես նաև՝ Նախոր (Նախուր) քաղաքում (Ծննդոց 24.100), որը գտնվում էր Խառանի մոտ ընկած Բալիխ գետի հովտում: Աբրահամի տոհմի խառանյան աղերսներն այնքան ակնառու են, որ հինք են սաղիս կասկածի տակ առնելու Հարավային Միջագետքի Ուր քաղաքի՝ գերիշխող վարկածը:

Դեռևս XIX դարի առաջին կեսին որոշ մասնագետներ (Ainstworth, 1838: 152f.; Ritter, 1844: 294ff. և այլն), հենվելով աստվածաշնչային, վաղ քրիստոնեական, եբրայական և մուսուլմանական ավանդությունների վրա, եկան այն եզրակացության, որ Աբրահամի տոհմի նախնական բնակության վայրը հյուսիսային Միջագետքն էր և որ Աստվածաշնչում որպես նրա հայրենի քաղաք հիշատակվող Ուրը հյուսիսային Միջագետքի Ուրֆա քաղաքն էր:

Սակայն 1854թ. Հարավային Միջագետքում հնագետները հայտնաբերեցին շումերական Ուր քաղաքը, որը հետագայում հայտնի հնագետ Լ.Վուլլին առաջարկեց համարել Աբրահամ նահապետի հայրենիք (Woolley, 1936): Լ.Վուլլիի ազդեցության տակ մասնագետների մեծ մասը շարունակում է հետևել այս տեղայնացմանը (օրինակ, Larsen, 1975; Soggin, 1997: 189; Millard, 2001): Այնինչ Աբրահամի գործունեությանն առնչվող աստվածաշնչյան տեղեկությունները հակասում էին դրան:

XX դարում առաջիններից մեկը Ս.Գորդոնն էր, որը հիմնավոր կասկածներ հայտնեց հարավային Ուրի հարցում և ձևակերպեց նոր տեսակետ (Gordon, 1958: 28ff.): Նրա կարծիքով, «քաղղեական» մակդիրը վերաբերում էր ոչ թե հարավային Ուրին, այլ Քսեմուիոնի կողմից հիշատակվող՝ Հայկական լեռնաշխարհի հարավում գտնվող՝ հայերի

հարևան *խաղայներին* (*Քսենոփոն, Անաբասիս IV.3.4*): Եվ, քանի որ Աստվածաշնչի մեկնաբանները կարող էին ծանոթ չլինել այս հյուսիսային խաղայներին, նրանք Աբրահամի հայրենիքը վստահորով էին հարավ: Սակայն հեղինակը, այնուամենայնիվ, վկայակոչելով Աբրահամի, Հովսեփի և այլ նահուսպեաների գործունեության վերաբերյալ այն տեղեկությունները, որոնք նշում են առևտուրը, եզրակացնում էր, որ Աբրահամը պետք է ծագեր Կիլիկիայի Ուրա առևտրական քաղաքից, որը լավ հայտնի է մ.թ.ա.XV-XXIIդդ. խեթական սեպագիր տեքստերից:

Այս տեսակետը այժմ արդեն աստիճանաբար մուտք է գործում մասնագիտական հրատարակություններ. իհարկե, ոչ ամբողջությամբ, այլ միայն Ուրֆայի մասով (օրինակ, Gerber, 2001: 145ff.):

Ստորև կվորձենք ներկայացնել Նահապետի նախնական բնակավայրի խնդրին առնչվող նյութերը, որոնք վերցված են հիմարևելյան սեպագիր աղբյուրներից, որոնց հիման վրա կկատարվեն համապատասխան եզրակացություններ: Հարկ է նշել, որ Ուր անունով այդ աղբյուրները հիշատակում են մեծաքանակ բնակավայրեր, որոնց մեծ մասը գտնվել է Սիլիկիայի և Սիջագետքի հյուսիսային մասերում:

1) Մ.թ.ա.XXIII-XXIIդդ. Հյուսիսային Սիլիկիայի Էբլա քաղաք-պետության տեքստերում հիշատակվում է *Ura, Ura' u, Uram, Uri' um, Uru* քաղաքը, որը գտնվում էր Էբլայի մերձավորությամբ (*Bonechi, 1993: 310ff.*):

2) Նույն տարածաշրջանի Ալալախի սեպագիր տեքստերում (*Wiseman, 1953: Ns.105,162*), որ թվագրվում է մոտավորապես մ.թ.ա.1600թ., հիշատակվում են *Ure, Uru, Ura* անունով բնակավայրեր:

3) Հյուսիսային Սիջագետքի Նուզի խուրրիաբնակ քաղաքի արխիվներից հայտնի են «մեծ» և «վոքր» *Ure* քաղաքները (*Fincke, 1993: 332*):

4) Խեթական սեպագիր տեքստերին լավ հայտնի էր *Ura* կարևոր առևտրական քաղաքը, որ գտնվում էր կիլիկյան ծովափին (*del Monte und J.Tischler, 1978: 457f.*):

5) Սեկ այլ *Ura* հիշատակվում է Սիլիկիայի հյուսիս-արևելյան ծովափից ոչ հեռու գտնվող Ուզարիտ (Ժաման. Ռուս Շամրու հնավայրը) պետության շրջանում (*Wiseman, 1953: Nr.142,154*):

6) Խեթական տեքստերին հայտնի էին, բացի կիլիկյան *Ura*-ից, ևս երկուսը. մեկը՝ Հայասայում՝ Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևմուտքում (*del Monte und J.Tischler, 1978: 457f.; Քոսյան, 2004: 100-101*), մյուսը ենթադրաբար կենտրոնական Փոքր Ասիայում՝ խեթական մայրաքաղաք Խաթթուսասից ոչ հեռու (*Kammenhuber, 1970: 556f.*):

7) Սեկ այլ *Ura* հիշատակվում է Ասորեստանի արքա Թիզլաթպալասար III-ի տեքստերից մեկում (*Kessler, 1980: 179; Tadmor, 1994: 76,126,184*):

8) Մ.թ.ա. XIX դ. միջագետքյան սեպագիր տեքստերից մեկում հիշատակվում է Տիզբահից արևմուտք՝ Խարուրի ամին գտնվող Մր քաղաքը (Groneberg, 1980: 247):

Ինչպես տեսնում ենք, սեպագրական աղբյուրները տեղեկություններ են պահպանել մեծ թվով տեղանունների վերաբերյալ, որոնք գրեթե նույնահունչ են, չնայած տեղադրվում են Առաջավոր Ասիայի տարբեր շրջաններում: Վերը հիշատակված բնակավայրերից 1, 2, 4, 5-ը իրականում կարող էին նշել միևնույնը, չնայած բացառված չէ, որ դրանք տարբեր էին:

Աբրահամի տոհմի նախնական բնակության վայրի տեղայնացման հարցում հնարավոր է այլ լուծում: Ստորև ներկայացնենք մեր նկատառումները հարավային Ուրի թեկնածության դեմ և մեկ այլ Ուրի օգտին:

Ըստ ավանդույթի, Խառանից 14 կմ հեռու գտնվող Ուրֆա քաղաքը (անտիկ աղբ. Եդեսիա, հայկ. Ուռհա, Ժաման. Սանլըուրֆա) կառուցվել էր հին Ուրի ավերակների վրա: Ավանդույթը քաղաքի հիմնադիր է համարում առասպելական արքա Նիմրոդին: Իսլամական լեգենդը այս վայրը կապում է Աբրահամ նահապետի հետ. Ուրֆայի միջնաբերդից ցած գտնվող քարանձավը համարվում է Աբրահամի ծննդավայր: Այստեղ են գտնվում «Աբրահամի ջրավազանը», «Հակոբի աղբյուրը»: Այս վերջինը, ըստ Աստվածաշնչի, այն վայրն էր, որտեղ Հակոբը հանդիպել էր Ռաբելին, որտեղ Ռեբեքան (Իսահակի կինը) քար էր զցել Աբրահամի ծառայի վրա:

Հարավային կամ հյուսիսային Ուրի ընտրության հարցում կարևոր նշանակություն ունի Սիջագետքի լուսնի աստված Սինի խնդիրը: Հայտնի է, որ հարավային Ուրը Սին աստծո պաշտամունքի կենտրոնն էր: Ըստ Աստվածաշնչի (Հեսու 24.2), Աբրահամի հայր Տերախի (հայալեզու հրատարակություններում Թարա) կերպարը կապված է լուսնի պաշտամունքի հետ: Հնարավոր է, նույնը կարելի է պնդել Լաբանի, Սիլկախի և Սառայի մասին:

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ նույնպիսի կարևորագույն պաշտամունքային կենտրոն էր Խառանը սկսած մ.թ.ա. II հազ. սկզբներից (O'Callaghan, 1948: 28f.; Millard, 2001): Խառանի լուսնի աստվածը իր ֆունկցիան պահպանում էր նույնիսկ մ.թ.ա. I հազ. կեսերին: Մասնավորապես, այն բազմիցս հիշատակվում է Փոքր Ասիայի և Հյուսիսային Սիրիայի մ.թ.ա. X-VIII դդ. հիերոգլիֆային լուվիական արձանագրություններում՝ որպես Armas (սա Սին աստծո խեթերեն ձևն է) (Meriggi, 1962: 32):

Անհրաժեշտ է նշել, որ Խառանի շրջակայքի օգտին է վկայում մի կարևոր փաստ: Բանն այն է, որ այստեղ հիշատակվում են երեք բնակավայրեր, որոնց անվանումները անմիջականորեն առնչվում են Աբրահա-

մի տոհմին: Դրանք են՝ Սերուզ (Աքքահամի նախապայր), Նախոր (Աքքահամի պայր) և Տերախ (Աքքահամի հայրը):

Սրանցից Նախորի անունը հստակ առնչվում է սեպագրական աղբյուրներում բազմիցս հիշատակվող Nabur քաղաքի անվան հետ: Նախորը վկայված է հին բաբելոնյան, կապադովկիական, միջին ասորեստանյան և ուշ ասորեստանյան տեքստերում (Bilgiç, 1945-51: 34; Groneberg, 1980: 173; Nashef, 1982: 201 և այլն): Համաձայն ընդունված կարծիքի (Nashef, 1991: 86), Նախորը գտնվել է Հյուսիսային Սիջագետքի ժամանակակից Tell 'Amuda բնակավայրի մոտ՝ թուրք-սիրիական սահմանի վրա, այսինքն, Խառանից ոչ հեռու: Նախորը առաջարկվել է նույնացնել Հայկական լեռնաշխարհի հարավ-արևմուտքում գտնվող Նիխրիյա, Նիխիրիյա քաղաքի հետ, որը լավ վկայված է միջագետքյան և խեթական սեպագիր տեքստերում որպես Իսուվա (= հայկ. Ծոփք) պետության կարևոր բնակավայրերից մեկը (Moisheson, 2001: 44):

Աքքահամի հոր՝ Տերախի անունը համադրվել է Հյուսիսային Սիջագետքի Terqa քաղաքի հետ (Moisheson, 2001: 43ff.): Ի.Մոյշեսոնի կարծիքով, այս քաղաքանունը ծագում էր Աքքադի պետությունը մ.թ.ա. XXIII դ. նվաճած հնդեվրոպացի կուսիների վերջին արքա Տիրիկկանի անունից: Այս և միջագետքյան տեքստերում հիշատակվող Turakki, Tukrish ցեղանվան և աեղանվան հիմքում, ըստ նրա, ընկած է հնդեվր. «սայ, կառք» բառը:

Աքքահամ նահապետի՝ Սիջագետքի Խառան քաղաքից Քանաան գնալու ժամանակի հարցում նույնպես առկա են մեծ տարածայնություններ: Ուսումնասիրողները այդ իրադարձությունը հիմնականում առաջարկել են թվագրել մ.թ.ա. II հազ. տարբեր հատվածներում: Առկա տեսակետներում, որպես երկետ և հիմնական փաստարկ, հանդես է գալիս նահապետական փուլը ներկայացնող Ծննդոց գրքում հիշատակվող անձանց և նրանց հետ առնչվող երկրների ու բնակավայրերի անունների համադրումը այլ աղբյուրներից հայտնի պատմական գործիչների հետ:

Այսպես, Վ.Օլբրայթը Ծննդոց գրքի 14.1-ում հիշատակվող «Էլամի արքա Խեղարլամների» համադրում էր հին միջագետքյան աղբյուրներում վկայված Էլամի արքա Կուտեր-Նախաունտե I-ի (մ.թ.ա. 1625-1610թթ. [հին թվագրությանը]) հետ (Albright, 1942: 33ff.): Դրա հիման վրա Ծննդոց գրքի 12-50 հատվածը, այն է՝ Աքքահամի՝ Քանաան ուղևորվելու պահից մինչև Հովսեփի մահը առաջարկում էր տեղադրել մ.թ.ա. 1700-1550թթ. միջև: Ավելի վաղ նույն հեղինակը Ծննդոց գրքի 14.1-ում «Սեննաարի արքա Ամրափեյին» նույնացնում էր Բաբելոնի հայտնի արքա Համմուրապիի հետ (Albright, 1924: 125ff.): Իր մեկ այլ աշխատության մեջ Վ.Օլբրայթը Աքքահամի գործունեությանն առնչվող Սողումի և Գոմորի ավերման դիպվածը առաջարկում էր տեղադրել վաղ բրոն-

գեղարի երկրորդ կեսում՝ մ.թ.ա. III հազարամյակի երկրորդ կես (Albright, 1932: 140ff.):

Ն.Բյուր Աբրահամին համարում էր խեթական արքա Թուդխալի-յաս I-ի ժամանակակիցը (մ.թ.ա. XVIIդ. հին թվագրությամբ) (Böhl, 1924: 148ff.): Հետագայում նա առաջարկեց նոր համադրություններ. օրինակ, գտնում էր. որ Ամրափելը Համնուրապին չէր: Աբրահամը պետք է ապրած լիներ մ.թ.ա. XVIդ., իսկ հրեաների ելքը Եգիպտոսից անհրաժեշտ է թվագրել մ.թ.ա. XIIIդ. (Böhl, 1930: 31ff.): Այս թվագրությունները հիմնականում ընդունվեցին Վ. Օլբրայթի կողմից (Albright, 1931-32: 197f.):

Ռ. Օ'Կալլահանը առաջարկում էր ավելի ընդհանրական թվագրություն մ.թ.ա. II հազ. առաջին կեսում (O'Callaghan, 1948: 29):

Ի. Մոյշեսոնը հակված էր ավելի վաղ թվագրման՝ Ուրի III դինաստիայի վերջին շրջանում՝ մ.թ.ա. XXIIդ. երկրորդ կես (Moisheson, 2001: 158): Նրա կարծիքով, Հակոբի վերադարձը Քանաան արտագույված է եգիպտական աղբյուրներում որպես հիքսոսների արշավանքը Եգիպտոս:

Այսքանով սահմանափակելով նահապետական փուլի թվագրման շուրջ առկա կարծիքների տեսությունը, անհրաժեշտ է նշել, որ դրանց հիմքում ընկած է Ելից գրքի 12.40-ի տեղեկությունը այն մասին, որ «Իսրայելի որդիները» Եգիպտոսում մնացել են 430 տարի: Եվ քանի որ ելքը Եգիպտոսից սովորաբար թվագրվում է մ.թ.ա. XIIIդ., ապա ենթադրվում է, որ հրեաների նախնիները պետք է հայտնվեին Եգիպտոսում ոչ ուշ քան XVIIդ. և որ Քանաան մուտք գործելու ժամանակը հազիվ թե շատ ավելի վաղ փուլում տեղի ունենար:

Վերոհիշյալ տեսակետները, որքան էլ որ բանավեճային են, այնուամենայնիվ առայժմ գերիշխում են և կարելի է ընդունելի համարել այն, որ իսկապես Աբրահամի տեղաշարժը Քանաան պետք է տեղ գտներ մ.թ.ա. XVIII-XVIIդդ. ընդգրկող ժամանակաշրջանում:

Մեր կարծիքով, նահապետական փուլի թվագրման և ընդհանրապես հրեաների կազմավորման վաղ շրջանի գնահատմանը մեծապես կարող է նպաստել Աբրահամի և նրա անմիջական հաջորդների (Իսահակ, Հակոբ և այլն) գործունեության տիպաբանական բնութագիրը: Վերջինիս բնորոշումը հնարավոր է նրանց կենսագործունեության բոլոր դիպվածների վերհանման, աշխատանքային գործունեության առանձնահատկությունների, այլոց հետ շփումների և այլ չափանիշների միջոցով: Ստորև կներկայացնենք այդ վերլուծության արդյունքները, որը թույլ կտա պարզելու Աբրահամի առնչակցությունը դեպի Քանաան մ.թ.ա. II հազ. ընթացքում տեղի ունեցած էթնիկական տեղաշարժերին և հարակից հարցեր:

Աբրահամ.

Շփումներ – I) Եգիպտոսի փարավոն (Մենդոց 12.16-20)

2) Սողոմի, Գոմորի, Աղմայի, Ջերոիմի, Բելայի և Սալեմի արքաներ (Ծննդոց 14.1-21)

3) Գերարի արքա Աբիմելեխ (Ծննդոց 20.1-18; 21.22-34)

Գույք – 1) Փարավոնից ստացավ անասուններ և ծառաներ (Ծննդոց 12.16)

2) Շատ հարուստ էր՝ ուներ անասուններ, սակի և արծաթ (Ծննդոց 13.2)

3) Իր տանը ծառայող 318 զինյալներ ուներ (Ծննդոց 14.14)

4) Նա Հեբրոնի բնակիչներից գնում է դաշտ և քարանձավ՝ վճարելով 400 սիկլ արծաթ (Ծննդոց 23.14-20)

Ռազմական գործ - Արշավանք Սեմնաարի, Էլլուսարի, Էլամի և Գոյիմի արքաների դեմ (Ծննդոց 14.15-16)

Կարգավիճակը – Իշխան, որը Հեբրոնի խեթերի համար ամենահայտնին էր (Ծննդոց 23.3-6)

Նույնիսկ եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ Աբրահամի գործունեությունը և կերպարը Աստվածաշնչի կազմողների կողմից պետք է հարմարեցվեր իրենց ստեղծած առանցքազարդափարին, այնուամենայնիվ վերոհիշյալ բնութագրիչները կարող են ընդհանրական պատկերացում տալ Նահապետի միջոցով ներկայացվող իրավիճակի մասին:

Խառանհից հետո Աբրահամը Քանաանում շարունակ տեղաշարժվում էր, հետո նա հայտնվում է Եգիպտոսում, այնուհետև՝ կրկին Քանաան, որտեղ չի հիմնավորվում ինչ-որ մի վայրում: Որքան էլ որ մի շարք դեպքերում նշվում է նրա՝ վրանում բնակվելու, անասնապահությանը զբաղվելու մասին, դա անհրաժեշտ է ընդունել որպես արդեն մ.թ.ա.1 հազ. սկզբների Քանաանի հրեաներին հոգեհարազատ կենցաղին հարմարեցնելու միտում: Որ Աբրահամը և նրա ուղեկիցները ամենևին քոչվոր կամ կիսաքոչվոր անասնապահներ չէին, պարզ է նրանց գործունեությունը բնութագրող դրվագներից:

Աբրահամը լիարժեք մասնակցում էր Քանաանի քաղաքական կյանքին, համագործակցում էր այստեղի մանր քաղաքական կազմավորումների (Սողոմ, Գոմոր և այլն) հետ, մասնակցում պատերազմներին, ի վերջո, տեղի արքայիկներից մեկն էր: Վերջապես, Աբրահամը ունեւոր մալոդ էր, որն ի վիճակի էր պահելու 300-ից ավելի զինյալներ, գներու անշարժ գույք: Ի դեպ, Աբրահամի գորաջոկատի թիվը լիովին համահունչ է վաղք քաղաքական կազմավորման գորքի մասին առկա պատկերացումներին:

Աբրահամ նահապետի հյուսիսմիջագետքյան ելակետի խնդիրը ամենևին չի սահմանափակվում վերոհիշյալ նկատառումներով: Այն ընդամենը մի մասն է մի կողմից հնագույն Քանաանի, մյուս կողմից հյուսիսային Սիջագետքի և Հայկական լեռնաշխարհի միջև առվագն մ.թ.ա. III-II հազարամյակների ընթացքում հնագիտորեն և սեպագրական աղբյուրներով վկայված փոխառնչությունները լուսաբանող ընդարձակ նյու-

քերի, որոնց ըննարկումը ներկայացվել է մեր մեկ այլ աշխատության մեջ (Ահմարանյան, 2005):

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑՄԱԿ

Ահմարանյան Հ., 2005 – Հայկական լեոնաշխարհը և Քանաանը. վաղ շփումներ, Եր.

Քոսյան Ա.Վ., 2004 - Հայկական լեոնաշխարհի տեղանունները (ըստ խեթական սեպագիր աղբյուրների), Եր.

Քսենոփոն - Անաբասիս (թարգմ. Խ.Կրկյաշարյանի), Եր., 1970.

Ainstworth W., 1838 – *Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldaea*, London.

Albright W.F., 1921 – A Revision of Early Hebrew Chronology, “*Journal of the Palestine Oriental Society*” 1, p.49-70.

Albright W.F., 1922 – Palestine in the Earliest Historical Period. “*Journal of the Palestine Oriental Society*” 2, p.110-138.

Albright W.F., 1924 – Shinar-Sangar and its Monarch Amraphel, “*American Journal of Semitic Languages and Literatures*” 40, p.125-133.

Albright W.F., 1926 – The Historical Background of Genesis XIV, “*Journal of Society of Oriental Research*” 10, p.231-2

Albright W.F., 1931-32 – Rev. of Böhl F., 1930 – *Das Zeitalter Abrahams*, Leipzig in “*Archiv für Orientforschung*” 7, p.197-198.

Albright W.F., 1932 – *The Archaeology of Palestine*, New York.

Albright W.F., 1935 – The Horites in Palestine. – In: “*From the Pyramids to Paul*”, New York, p.9-26.

Albright W.F., 1942 – A A Third Revision of the Early Chronology of Western Asia, “*Bulletin of the American Schools of Oriental Research*” 88, p.28-36.

Alt A., 1929 – *Der Gott der Väter*, Stuttgart.

Biemson J.J., 1978 – *Redating the Exodus and the Conquest*, Sheffield.

Bilgiç E., 1945/51 - Die Ortsnamen der “kappadokischen” Urkunden im Rahmen der alten Sprachen Anatoliens, “*Archiv für Orientforschung*” 15, S.1-37.

Böhl F., 1924 – *Tud’ alia I*, Zeitgenosse Abrahams, um 1650B.C., “*Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*” 42, S.148-153.

Bonechi M., 1993 – I nomi geografici dei testi di Ebla, Wiesbaden (= RGTC 12.1).

Fincke J., 1993 - Die Orts- und Gewässernamen der Nuzi-Texte, Wiesbaden.

Gerber Ch., 2001 – Abraham in Urfa – Abraham aus Urfa? Anmerkungen zu den Abraham-Legenden aus Urfa und weitere Gedenken zur religionsgeschichtlichen Bedeutung der Region Urfa. – In: “*Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa* (Hrsg. R.M.Boehmer und R.Maran), Rahden/Westf.

Gordon C.H., 1958 – Abraham and the Merchants of Ura, “*Journal of Near Eastern Studies*” 17, p.28-31.

Gottwald N.K., 1979 – *The Tribes of Yahweh. A Sociology of the Religion of Liberated Israel, 1250-1050 BCE*, London.

Groneberg B., 1980 – Die Orts- und Gewässernamen der altbabylonischen Zeit, Wiesbaden (= RGTC 3).

- Isserlin B.S.J., 1983 – The Israelite Conquest of Canaan: a Comparative Review of the Arguments Applicable. "Palestine Exploration Quarterly" 115. p.85-94.
- Kammenhuber A., 1970 - Keilschrifttexte aus Boğazköy (KBo XVI). "Orientalia" 39. fasc.4. S.547-567.
- Kessler K.-II., 1980 – Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens. Wiesbaden.
- Larsen T. M., 1975 - The Old Assyrian City-State and Its Colonies, Copenhagen.
- Mendenhall G.E., 1962 – The Hebrew Conquest of Palestine. "The Biblical Archaeologist. American Schools of Oriental Research" 25. p.66-68.
- Meriggi P., 1962 - Hieroglyphisch-hethitisches Glossar. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage. Heidelberg.
- Miliard R. A., 2001 - Biblical Archeology Review. May-June.
- Moisheson B., 2001 – Armenoids in Prehistory. Lanham/Maryland.
- Moorey P.R.S., 1982 – Ur "of the Chaldees". Ithaca/New York.
- Nashef Kh, 1982 - Die Orts- und Gewässernamen der mittelbabylonischen und mittelassyrischen Zeit, Wiesbaden (= RGTC 5).
- Nashef Kh., 1991 – Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit. Wiesbaden (= RGTC 4).
- Noth M., 1969 – The History of Israel. London (II ed.).
- O'Callaghan R.T., 1948 – Aram Naharaim. A Contribution to the History of Upper Mesopotamia in the Second Millennium B.C., Roma.
- Monte J.F. del und Tischler J., 1978 - Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte, Wiesbaden, 1978.
- Ritter C., 1844 – Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen. "Theil" 11, S. 294-306.
- Sharpe S., 1890 – The History of the Hebrew Nation and its Literature, Edinburgh.
- Soggin B.J.A., 1997 – Das Buch Genesis. Kommentar. Heidelberg.
- Tadmor H., 1994 – The Inscriptions of Tiglath-pileser III, King of Assyria, Jerusalem.
- Wiseman D.J., 1953 – The Alalakh Tablets, London.
- Woolley L., 1936 – Abraham, London.

JOHN AHMARANYAN

THE HOUSE OF ABRAAM AND NORTHERN MESOPOTAMIA

The paper deals with the problem of the primary homeland of the patriarch Abraham. Based on the analyses of the first book of the Bible ("Genesis"), the author comes to the conclusion that the homeland of Abraham must be sought not in the southern Mesopotamia (Sumerian-Chaldaeian Ur), as it is accepted by most scholars, but in the northern Mesopotamia, in the area of the modern city of Urfa and in its neighborhood.